Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

DOI:10.17951/sb.2015.9.135
Studia Białorutenistyczne 9/2015 Literaturoznawstwo

Ігор Набитович

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska)
Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

E-mail: nabihor@poczta.umcs.lublin.pl

Плітки, поголоски, пересуди та перекази XVIII ст. як елемент історії повсякденности: образи українських гетьманів у романі Саломеї Пільштин-Русєцької *Авантуры майго жыцця*

Plotki, pogłoski i legendy XVIII wieku jak elementy historii życia codziennego: postaci hetmanów ukraińskich w powieści Salomei Pilsztyn-Rusieckiej Echo na świat podane procederu podróży i życia mego awantur… Pamiętnik

Gossip, Rumors, Prejudice and Legends of XVIII Century as a Part of the History of Everyday Life: Images of Ukrainian Hetmans in the Novel by Salomea Pichelstein-Rusetska Adventures of My Life

Історія повсякденности може бути джерелом контекстуальних фактів для дослідження історії літератури, а література – ставати важливим джерелом для досліджень в історії ментальностей та історії повсякденности. Історичні дослідження XX – XXI віків, які займаються проблемами історії повсякденности, історією ментальностей, мікроісторією насправді не є відкриттям власне історичної науки. Предтечею усіх цих наукових напрямків досліджень була художня література, найбільш – історичний роман[1]. Об'єктом зацікавлення історії повсякденности стають найдрібніші деталі «малих екзистецій» звичайних людей, чи їх повсякденне життя. З проблемами, які розглядає історія повсякдення, тісно корелює ще один напрям дослідження – мікроісторія, історія подій, що замикаються у "стиснутих періодах часу" (Ф. Бродель).

[1] Див. про це: І. Набитович, *Історична проза як предтеча проєкту «історії повсякденности» та «історії ментальностей»*: *література та історія у пошуках цивілізаційних елементів буття*, [у:] *Вісник Львівського університету*, Серія філологічна, Випуск 60, Частина 1, Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2014, s. 192–199.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

Мемуари Саломеї Пільштин-Русєцької, написані не пізніше 1760 року, можуть бути важливим джерелом як для історії повсякденності, так і для історії ментальностей (зокрема історії ментальности европейської). У багатьох випадках цей текст є своєрідним ментальним дзеркалом XVIII ст., потужним джерелом давно забутих і відсутніх, наприклад, у офіційних документах чи інших письмових джерелах того часу, проявів суспільної свідомости.

Твір *Авантуры майго жыцця* є украй цікавим джерелом не тільки історичних фактів як таких, а їх рецепції у різних верствах суспільства різних країн Европи. У ньому відображено функціонування стереотипів, поголосок та пліток щодо відомих політичних, релігійних діячів тих країн, які авторка відвідувала, зокрема й України.

Голос метрополій, міст і містечок, сіл, вулиць і площ вривається у сучасність із сторінок її мемуарів. Вона всотує ці голоси, розмови, ідеї як губка воду й майже через три століття сьогодні відчувається дух її епохи, проступають контури й деталі повсякденного життя різних верств суспільств у різних країнах Европи та Азії. Феноменальна пам'ять авторки дозволяє нині, майже через три століття „почути" те, про що говорили в палацах вельможного панства, будинках багатих і бідних міщан, корчмах при дорогах на широких просторах – у величезному чотирикутнику, однією з вершин якого є умовна лінія Любляна – Відень – Брно – Вроцлав; іншою – Рига та Петебург; наступна з них – Вітебськ – Смоленськ – Київ; ще однією – Пловдив – Бухарест – Стамбул. Цей многокутних має ще й внутрішній трикутний простір цього „звучання", вершинами якого є Варшава – Білосток; далі – Мінськ і Несвіж; третій – Львів – Кам'янець–Подільський.

У окремих вставних новелах авторка розповідає про долю відомих українських діячів – зокрема про гетьмана Івана Мазепу, про закладини Андріївської церкви та Маріїнського палацу у Києві. Характерними у цьому „звучанні" пліток, поголосок, переказів є й образи ґрафів Розумовських – Олексія, потаємного чоловіка імператриці Єлізавєти I та його молодшого брата, останнього гетьмана України-Гетьманщини, Президента імператорської Академії наук Кирила Розумовського.

Що стосується гетьмана Мазепи, то його історію Саломея почула від якогось шляхтича Якубовського, що його вона лікувала. Той ніби-то знав матір гетьмана Мазепи (що викликає певний сумнів) і вона певний час нібито ним опікувалася у монастирі. Від Якубовського Саломея почула знамениту історію кохання ще юного Мазепи. Цю історію вже у кінці XVIII розповідали по усій Европі, й вона народила у світовій літературі велику кількість художніх варіянтів. Такий образ майбутнього гетьмана сформувався, зокрема на основі *Спогадів* (1690–1695) сучасника Івана Мазепи Яна Хризостома Пасека (вперше опублікованих у 1836 році). Ян Пасек оповідав, що коли королівський двір у 1662 році перебував на Волині, паж короля Яна Казимира Іван Мазепа романсував із дружиною волинського шляхтича Станіслава Фалібовського (Мазепі на той час було 23 роки). Цей роман закінчився власне історією з прив'язуванням пажа до коня, якого вигна-

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

ли у степ[2]. Цей запис Пасека є очевидною помстою Мазепі, оскільки той „мав нагоду ствердити підлу поведінку" Пасека, а придумана Пасеком історія „була в усіх подробицях занадто гарна й мала свою привабу"[3]. Розголос у Європі ця пригода отримала завдяки праці Вольтера *Історія Карла XII* (1739). Можливо, що цю історію Вольтер почув від короля Станіслава Лєщинського на його дворі у Люневіллі[4].

Варто навести це свідчення про Івана Мазепу Саломеї Пільштин-Русєцької, бо воно передає фольклорно-художнє представлення юности гетьмана України: „…Мазепа кохав одну заможну шляхтянку, яка жила неподалік, півмилі від нього, а був той Мазепа молодим чоловіком, зграбним, мужнім і ученим, бо у школу ходив, […] і часто там у тої пані бував. Довідався про це чоловік тієї шляхтянки і підслідкував, коли він роздягнеться і зброю зніме. Після того цей чоловік напав на нього зі своїми прислужниками, роздягнув його догола й люто побив батогами; потім обмастив медом, викачав у гусячому пір'ї й на коня задом наперед посадив, руки назад зв'язав, а ноги – під конем. Коня він наказав вивести на дорогу. Ось так він (Мазепа – І. Н) серед білого дня у своє село приїхав…„[5]. І далі Саломея знову пише з захопленням: „І був той Мазепа гарним на вигляд, розумний, освічений, при цьому знав кілька мов […]"[6].

Саломея Пільштин повідомляє й те, що почула про гетьманську столицю Батурин, який був спалений московськими військами на чолі з Алєксандром Мєньшіковим у листопаді 1708 року (а все його населення московити брутально вирізали): „…У Батурині, гетьманському місті, наказано *funditu*[7] *знищити і землю, де ступали ноги Мазепи, на сажень углиб у всьому Батурині викопати […]*„[8]. *І додає, що вона, „коли інколи бувала у Києві або в Петербурзі в церкві, то чула, як його через кілька десятків років після смерти споминали: «І нехай буде проклятий»*"[9]. І після цього йде абсолютно протилежний висновок, який, очевидно, повторює ті офіційні погляди, які чула Саломея у тих сферах суспільства, в якій їй довелося перебувати: „Такі ось погані нагороди отримують погані лакеї, і кожного зрадника нехай Бог так винагородить"[10]. Ці слова доносять до сучасности як після поразки Полтавської битви 1709 року, коли Україна втратила ще один шанс

[2] J. Ch. Pasek, *Pamiętniki*, Warszawa: Wyd. Iskry, 2009, s. 360–362.
[3] I. Borszczak, *Mazepa. Orłyk. Wojnarowśkyj: Istoryczni ese,* Lwiw: Czerwona Kałyna, 1991, s. 23–24.
[4] J. Maślanka, *Postać Mazepy w literaturze i sztuce europejskiej*, [w:] *Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze,* t. 1–2, Kraków 1993, s. 41.
[5] S. Pilsztynowa, *Awantury majho życcia*, pierakł. M. Chaustowicz, Minsk: Mastackaja litaratura, 1993, s. 155–156.
[6] *Ibid.,* s. 156.
[7] Лат. *funditus* – дощенту.
[8] S. Pilsztynowa*, op. cit.*, s. 157.
[9] *Ibid.,* s. 157.
[10] *Ibid.,* s. 157.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

отримати незалежність, в Російській імперії твориться єдиний простір – простір ненависти до будь-яких українських спроб відірватися від імперії.

Підсумувати це бачення образу Івана Мазепи, який залишила Саломея Пільштин, можна словами французького письменника Ежена Мельхіора де Вогюе: „Історія не дала йому (Іванові Мазепі – І. Н.) корони, як він того бажав. Проте поезія обдарувала його, без його відома, королівством, набагато кращим, аніж ті, які має політика. Чи заслужила його ця загадкова постать? Не вимагайте відповіді історії. Його супротивники ненавиділи його, проте жінки його любили, церква прокляла його, але поети його оспівали! А поки світ буде таким, яким він є зараз, останнє слово в ньому завжди належатиме жінкам і поетам"[11].

При розповіді про братів Розумовських відбувається суміщення їх імен. Мемуаристка ніде не згадує імени Олексія, оперуючи тільки іменем Кирила. Таке сплутування є зрозумілим: Кирило на той час був однією з центральних (буквально леґендарних) постатей в Україні-Гетьманщині й це екстраполювалося на менш помітну постать Олексія, який майже не брав участі у публічному житті. Безсумнівно, що таке суміщення імен пов'язане з тим, що мемуари писалися в останні роки правління Єлізавети, коли постать Кирила Розумовського – гетьмана України, Президента імператорської Академії наук у Санкт-Петербурзі (цю посаду він займав більш ніж півстоліття) затьмарила постать його старшого брата – ґенерал-фельдмаршала Олексія Розумовського, який майже не втручався у політичні справи імперії.

Плітки, пересуди, леґендарні історії, перемішані з заздрістю, захопленням до улюбленців долі Розумовських, які передає білоруська мемуаристка, продовжували жити й у останній чверті XIX віку – тоді, коли правнук гетьмана Кирила Розумовського Алєксандр Васільчіков писав свою багатотомну історію роду – *Сімейство Розумовських*[12].

Історію Розумовських, наголошує мемуаристка, вона „перебуваючи у Козельці, […] чула від декількох десятків осіб, які знали й Кирила Розумовського, й батька, й матір, і братів та сестер його"[13]. Очевидно, що у Козельці чудово знали деталі історії родини Розумовських[14]. Тут же, у Козельці, приблизно у пе-

[11] D. I. Донцов, *Het'man Mazepa w zachidnojewropejśkij literaturi,* „Słowo i czas" 1994, 4–5, s. 83.

[12] Варто нагадати, що донька гетьмана Кирила Розумовського Наталія (Загряжська) стала для Алєксандра Пушкіна прообразом старої ґрафині у Піковій дамі; синові гетьмана Андрієві Розумовському Людвік ван Бетговен присвятив найзнаменитішу свою П'яту симфонію (ту, де за словами самого ж композитора, „доля стукає в двері„); прообразом П'єра Безухова в романі Льва Толстого *Війна і мир* став внук гетьмана Розумовського; усі творці Козьми Пруткова – і брати Жемчужнікови, й відомий поет і драматург XIX віку Олексій (Алєксєй) Толстой – це правнуки гетьмана Кирила Розумовського.

[13] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 161.

[14] У Козельці і донині збереглася садиба Покорщина родини Дараганів. Дружина козацького полковника Дарагана Віра (дівоче прізвище – Розумовська) була рідною сестрою Олексія та Кирила Розумовських. Від прізвища Дараган походить трансформоване знамените

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

ріод перебування там Саломеї, було розпочато будівництво знаменитого собору Різдва Богородиці-усипальниці Наталії Розум, матері братів Розумовських.

Батько майбутніх ґрафів Розумовських „був простим чоловіком, і завжди наказував Кирилові (насправді ж Олексієві – І. Н.) пасти волів. Той же не міг їх допильнувати, бо вони робили шкоду, заходили у жито чи в пшеницю, тому й постійно хлопця за це били. Цей Кирило (Олексій – І. Н.) мав дуже гарний голос і радий був на або на кобзі, або на скрипці, як умів, грати**”[15].**

У кабінеті молодшого Розумовського у потаємній шафі „свято береглися пастушкова сопілка й простонародний кобеняк[16], який у юності носив лемешівський козак Кирило Розум, теперішній фельдмаршал і вельможа. Розумовський часто показував ці пам’ятки давноминулого своїм наближеним”[17].

Далі у Саломеї йде розповідь про те, як після втечі з дому юного Розума зустрів якийсь заїжджий полковник-московит і забрав із собою це („десятирічне дитя”) у Москву (хоча насправді Олексієві, коли він прибув до Петербурґа було уже за двадцять), й, на бажання хлопця, „наказав навчити його читати, писати й на різноманітних інструментах грати**”[18].**

Додаймо тут, що мандруючи влітку 1654 року Україною Павло Халебський, син патріярха Антиохійського Макарія Третього, занотував: в Україні „ніщо так не дивувало нас, як врода маленьких хлопчиків і їхній спів, що линув із самого серця, у гармонії зі старшими. Справді, спів козаків утішає душу й відганяє журботу, бо він приємний, іде від усього серця й неначе з єдиних уст. Вони дуже люблять співати за нотами ніжні й солодкі мелодії”[19]. І тут же додає деталь, яка конфронтує із розповідями Саломеї про початкову освіту Олексія та Кирила Розумів: „…По всій землі русів (Україні – І. Н.), тобто козаків, ми помітили пречудову рису, що збудила у нас подив: усі вони, за винятком небагатьох, навіть більшина їхніх дружин і доньок, уміють читати і знають порядок церковних служб та церковні піснеспіви; крім того, панотці не залишають сиріт напризволяще, аби ті невігласами вешталися вулицями, навчають грамоти**”[20].**

Через сім років полковник забрав юнака-українця до Петербурґа. „І привелося його мосці панові полковникові у тій церкві бути, де царська донька була, Лізавєта Пєтровна […]. Як почула Лізавєта його голос, відразу ж захотіла мати

прізвище княгині Тараканової, яку вважали потаємною донькою Олексія Розумовського та імператриці Єлізавєти І.

15 S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 158.

16 *Кобеняк* (угор. *köpenyeg*, пол. *kopieniak*) – чоловічий верхній плечовий український одяг.

17 A. A.Wasilczikow, *Siemiejstwo Razumowskich*, t. 1, Sankt–Pieterburg: Tipografia Stasiulewicza, 1880, s. 334.

18 S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 159.

19 P. Chalebśkyj, *Ukraina – ziemla kozakiw*, Kyjiw: Jarosławiw wał, 2009, s. 25.

20 *Ibid.,* s. 25–26.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

його співаком у своїй капелі, бо вельми, як мені відомо, любила вона музику і, що я сама бачила, мала дванадцять дівчат, які на бандурах грали”[21].

Знову ж відомості Саломеї про бандуристок при дворі принцеси Єлізавєти підтверджують обізнаність її з життям царського двору: при маленькому дворі принцеси Єлізавєти було багато музикантів і співаків із України. Єлізавета, зауважує австрійський літературознавець Марія Розумовська (прямий нащадок гетьмана Розумовського), „була особою дуже музикальною і шанувальницею мистецтва, до її двору належало біля двадцяти співаків та музикантів, які виставляли для неї невеликі театральні твори„[22]. Одночасно „прихильна до українців узагалі, благочестива Єлізавєта, любителька проповідей і церковного співу, особливо була прихильною до півчих та духовенства”[23]. Ця традиція продовжилася і в часи, коли Єлізавета стала імператрицею: українські співаки, „співали і на крилосі, й на сцені – разом з італійцями. На придворних гостинах з’явилися українські страви: одним словом все українське тоді було в моді”[24].

Царівна, продовжує Саломея, впросила полковника, щоб юнака відпустили до неї. „При дворі Лізавєти Пєтровни він ще краще навчився співати, грати на розмаїтих інструментах, а найбільш – на бандурі”[25]. Він служив у царівни „років тринадцять”. Загалом же, називаючи Олексія Кирилом, Саломея дає йому характеристику, яка достатньо точно віддзеркалює психотип ґрафа Олексія Розумовського, що постає зі спогадів його сучасників, істориків, мемуаристів: „Був він людиною лагідних поглядів і середнього зросту, розумний, з почуттям гумору, тихий, розважливий і побожний, ніколи не показував себе з негативного боку” й саме цим „заслужив собі у пані (Єлізавєти) великої ласки, і вона йому у всьому сприяла”[26]. А. Васільчіков дає йому подібну характеристику: „На крилосі – й у покоях петербурзького палацу, серед лемешівської череди – й на чудових святах розкішної Єлізавєти був він все тим же простим, наївним, трохи хитруватим і насмішливим, але у той же час украй добродушним українцем, який безпам’ятно любив свою прекрасну Україну […]”[27].

Очевидно, що в історії братів Розумовських багато вигаданого, однак сюжетна лінія історії ґрафа, фельдмаршала Олексія Розумовського, сина українського козака Григорія Розума, загалом відповідає історії його зльоту, задекларованого в мемуарах Саломеї Пільштин-Русєцької: „Ще 22-річним юнаком (народився 1709 р.), маючи неабиякі вокальні здібності, Олексій потрапив до придворного хору в Петербурзі, куди привіз його полковник Федір Вишневський. Останній, повертаючись

[21] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 159.
[22] M. Razumovsky, *Razumowscy. Rodzina na carskim dworze* (*1730–1815*), przełoż. z niem. S. Błaut, Warszawa: Noir Sur Blank, 2005, s. 17.
[23] K. W. Charłampowicz, *Małorossijskoje wlijanije na wielikorusskuju cerkownuju żyzń,* t. 1, Kazań 1914, s. 482.
[24] A. A.Wasilczikow, *op. cit*., s. 21.
[25] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 159–160.
[26] *Ibid.*, s. 160.
[27] A. Wasilczikow, op. cit., s. 21.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

з Угорщини, проїздив на Різдвяні свята 1731 р. через с. Чемер, що на Чернігівщині, і випадково почув у місцевій церкві спів молодого козака з сусіднього села Лемеші Олексія Розума". Чудовий голос і приваблива зовнішність юнака, зробили свою справу: полковник Вишневський „запросив його до Петербурґа співати у придворному хорі. Олексій одразу ж зголосився, тим пак, що саме на той час він фактично залишився без домівки. Невдовзі перед тим, чергово рятуючись від гніву (за читання книг) завжди підпитого батька – лемешівського козака Грицька Розума, Олексій остаточно втік із дому й поселився в Чемері у місцевого дячка, заробляючи собі на життя співом у церковному хорі"[28].

Пізніше подібним шляхом до Петербурґа потрапить іще один знаменитий українець: у 1742 році до Києва для чергового набору співаків приїхав знаменитий бас придворної хорової капели Гаврило Головня й серед відібраних талантів був і спудей Києво-Могилянської Академії Григорій Сковорода.

С. Пільштин-Русєцька майже через два десятиліття писатиме про палацовий переворот 1741 року, коли Єлізавета сіла на московський трон. Версія подій, представлена нею, багато у чому співпадає з реальним їх перебігом, однак ту роль у перевороті, яка належала лікареві принцеси Єлізавєти Армандові Лєстокові (Armand Lestocq), братам Шуваловим, Воронцову білоруська авторка мемуарів, відводить „бандуристові Кирилові" (насправді ж Олексієві Розумовському; подібну роль у перевороті 1762 року, коли було скинуто імператора Пєтра III і його місце посіла Єкатєріна II, зіграв власне гетьман Кирило Розумовський). Змовники „опівночі пішли просто у палац", у якому після пиятики всі (разом з охороною) спали. „Підходить Лізавєта Пєтровна з бандуристом Кирилом й іншими до першої варти […]. Хотів тамбур у барабан вдарити, щоб підняти тривогу, бо хтось ґвалтом у палац іде, а Лізавєта Пєтровна вихопила ніж і перерізала ремінь і шкіру барабана, а бандурист Кирило вихопив кинджал і убив на місці барабанщика„[29]. Вона вигукнула: „Чи я не донька царя Петра, чи ви не мої піддані і не повинні за мене стояти?„. „Тоді ці чотири жовніри стали на коліна і присягнули, що готові й кров пролити за свою володарку […]"[30]. У своїх свідченнях (написаних на рік-два пізніше від мемуарів Саломеї Пільштин-Русєцької) про цей переворот Рюл'єр Кльод Карломан пише: „Тої ж ночі він (А. Лєсток – І. Н.) повів її (Єлізавєту – І. Н.) у палац із сотнею старих вояків, які ще служили Пєтрові І, її батькові. Вони прийшли до першої варти, де вдарили тривогу, але Лєсток або велика княгиня порвала ножем шкіру на барабані – притомність духу, за честь якого вони (Єлізавєта та Лєсток – І. Н.) завжди сперечалися. Сторожа, яка охороняла кімнату імператора, що лежав у колисці (Івана III (VI) – І. Н.), зупинила

[28] O. Putro, *Het'man Kyryło Razumowśkyj ta jho doba (z istoriji ukraińśkoho dierżawotworennia XVIII st.)*: [u 2–ch cz], cz. 1, DAKKKiM, Kyjiw 2008, s. 30–31.

[29] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 150.

[30] *Ibid.,* s. 151.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

Єлізавєту, і приклала до її грудей баґнет. Лєсток закричав: „Нещасний, що ти робиш? Проси помилування у своєї імператриці", – і вартовий упав до її ніг […]"[31].

Далі, за версією Саломеї, Кирило (насправді ж знову йдеться про Олексія – І. Н.) Розумовський виступає головним реалізатором палацового перевороту: коли ребеліянти прийшли у палац Анни-реґентки, „бандурист-Кирило познімав зброю над ліжком, мав напоготові й кляпи, щоб їх запихати у роти, й шнурки. Він кинувся на князя гольштинського, заткав йому рот і зв'язав його". Анна, прокинувшись, благає Єлізавєту не вбивати їх[32]. Після арешту сановних осіб „куди їх бандурист Кирило подів, це тільки Пан Біг знає і Страшний Суд назве, але я добре знаю, що він їх не вбивав". Уже без Єлізавєти Олексій Розумовський (у Саломеї – Кирило) на чолі групи заколотників вирушає до Бірона та Остермана й заарештовує їх: „Декілька десятків найвищих панів, які б тільки могли бути проти отримання Єлізавєтою російської корони, він пов'язав і посадив під арешт; куди та як – ніхто не відає, але нікого не вбив, бо йому Єлізавєта Пєтровна заборонила строго це робити – щоб вона щасливо, без пролиття крови вступила на престол"[33].

Цікаво, що зберігаючи реальну історичну канву розвитку перевороту, Саломея хоч і перебільшує роль у ньому старшого Розумовського, однак певні мікродеталі вказують, що інформатор, від якого авторка почула ці історії, добре знав про події перевороту. Йдеться про те, що після оголошення себе володаркою імперії, Єлізавєта ув'язнила реґентку Анну Лєопольдівну та ще зовсім малого Івана VI на певний час у своєму палаці, де ними займався Олексій Розумовський[34]. А. Васільчіков коротко резюмує ці події: „У ніч перевороту з 24 на 25 листопада 1741 року у той час, коли Єлізавєта Пєтровна, у супроводі Лєстока, Воронцова, Шувалова і Шварца, об'їжджала ґвардійські казарми і займала палац, Олексій Григорович [Розумовський] залишився чатувати в будинку цесарівни на Цариціному Лузі. Туди сама Єлізавєта перевезла на санях детроновану правительку разом із імператором Іваном Антоновичем та його сестрою"[35].

Елементи народних оповідань містить і історія Саломеї про матір братів Розумовських. Очевидно, що історія приїзду цілої делеґації з Петербурґа, яка, за наказом імператриці Єлізавєти, мала „ушанувати матір ясновельможного його милости ґрафа Розумовського"[36] надовго залишалася й у родинній пам'яті, й у пам'яті місцевих спільнот.

Історія про приготування Наталії Розум до поїздки Петербурґа та на коронацію Єлізавєти до Москви передає важливість трансформації особистости для

[31] R. K. Karłoman, *Istorija i aniekdoty rewolucyi w Rossii w 1762 g.,* [w:] A. Mielnikow, *Piotr III*, Moskwa: Mołodaja Gwardija, 2002, s. 462.
[32] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 152.
[33] *Ibid.,* s. 152.
[34] M. Razumovsky, *op. cit.,* s. 19.
[35] A. A.Wasilczikow, *op. cit*., s. 10.
[36] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 161.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

переходу у вищі сфери суспільства: „На її чорну полотняну сорочку накинули соболині хутра коштом три тисячі карбованців, покриту зеленим оксамитом. Після того її у ванні викупали, постригли волосся за останньою модою […]"; „Нарешті вона навчилася гарних манер, гарно їсти та пити, шляхетної ґалантности […]"[37].

Очевидним є у такій ситуації не тільки зіткнення двох соціяльно-станових, але й культурних традицій України-Гетьманщини та Російської імперії. В Україні триває епоха Бароку, яка має свої особливості не тільки у високій культурі, вираження в літературі, мистецтві, шкільному театрі (виставами якого, до речі, київські студенти тішили Єлізавєту та її двір під час їх перебування у Києві), але й у національній кухні та одязі української шляхти, міщан та селян, культурі повсякденного побуту. У родинних переказах роду Розумовських збереглася історія приїзду Наталії Розум до Петербурґа та Москви. У двох імперських столицях – старій та новій – і в палацах поза їх межами панує Рококо, увічнене музикою Антоніо Вівальді та в полотнах Антуана Ватто: епоха, де панує ґалантність, безтурботність, веселощі, швидкоплинні захоплення. Українську козачку „напудрили, зробили їй високу модну зачіску […], нарум'янили, одягнули в модну сукню і повезли в палац, попередивши, що вона повинна стати на коліна перед царицею". У палаці, поставши перед великим дзеркалом, Наталія Розум „подумала, що це імператриця і вклякла перед своїм відображенням"[38]. Однак, „ці модні шати й сукні„ не були до їй серця: „Вона познімала фіжми, роби і самари, викинула пудру, мушки і рум'яна і знову одяглася у своє українське вбрання"[39]. У цьому контексті варто навести ще одну деталь –плітку, яку подає Саломея Пільштин: коли у палаці у Козельці (який був вибудуваний для матері за кошти Олексія Розумовського) „її делікатними стравами почали годувати, однак, я чула, що вона капусти з салом просила"[40].

Саломея занотовує переказ про те, що при першій зустрічі мама не впізнала свого сина Олексія Розума (тепер уже ґрафа Розумовського): „…Ось її привезли у Петербурґ і відразу ж поставили перед Лізавєтою Пєтровною – імператрицею російською, її милістю царицею. Наказала вона крісло біля себе поставити, запросила сісти. Її царська милість так до Розумовської мовила: «Пізнавай свого сина серед цих кавалерів». Відказала та: «Нема в мене пані сина, загинув мій син Кирило-пастушок (Олексій – І. Н.), і я завжди плакала за ним». Тоді всі присутні почали плакати. Її милість цариця мовила: «Ваша милість пане ґраф Розумовський, якщо тебе мати твоя не впізнає – це й не дивно (бо у дитинстві ти пропав). То впізнай ти матір свою». Розумовський кинувся до ніг своєї мами, а вона плакала й дякувала Богові […]"[41]. Паралельно подібну історію розкаже через сто-

[37] *Ibid.,* s. 161, 162.
[38] A. A.Wasilczikow, *op. cit*., s. 12–13.
[39] *Ibid.,* s. 13.
[40] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 163.
[41] *Ibid.,* s. 162.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

ліття Алєксандр Васільчіков: „За декілька станцій до Москви назустріч матері виїхав Олексій Григорович. Зберігся переказ про те, що Наталія Дем'янівна не впізнала у пишному царедворці свого сина; він змушений був роздягнутися, щоб по родимих плямах переконати маму, що він і справді її син"[42].

Леґендарні елементи цієї історії містять багато деталей, які, очевидно, справили величезне враження на мешканців Козельця, навколишніх сіл і містечок, і загалом – усієї Гетьманщини-України. „Слух про історію„ сина простого козака, який став ґрафом Розумовським, зауважує Алєксандр Васільчіков, „поширився по всій Малоросії"[43].

Додаймо, що пізніше ця слава Розумовських поширилася по усій Европі. Лорд Джордж Ноел Ґордон Байрон у *Дон Жуані* згадує про Кирила (або Андрія, його сина) Розумовського (маючи на увазі прізвища громадян Російської імперії):

> На жаль, не в силі на англійській мові
> Я вимовити ваші імена!
> З закінченням на «ішкін», «ушкін», «овський»,
> А я одне згадаю – «Розумовський»…[44].

Після того, як Єлізавєта була коронована на царство, пише Саломея, „послали по його (Олексія – І. Н.) молодшого брата (Кирила – І. Н.) і привезли його у Петербурґ. Там його так само нобілітували (як і старшого брата – І. Н.) і віддали у школу, і він дуже швидко чому міг, тому навчився, і послали його у Прусію, і він навчився німецької мови лише за рік. Опісля того він повернувся у Петербурґ, її царська милість віддала її за свою своячку і зробила його українським гетьманом"[45]. Ці відомості Саломеї абсолютно відповідають історичним фактам (Кирило Розумовський „поїхав на два роки у Німеччину і Францію„ під наглядом наставника Г. Тєплова[46]). У настановах, які написав ґраф Олексій Розумовський Григорієві Тєплову щодо освіти свого молодшого брата Кирила, перед відправленням його на навчання до університету в Ґалле, знаходимо підтвердження обізнаности Саломеї з багатьма деталями з життя Кирила Розумовського: „Перш за все, вчитися треба Кирилові Григоровичу, німецької мови, а коли він до нього звикне трохи, то варто взятися й до французької мови [….]"[47].

Біограф роду Розумовських засвідчує: „Молодшого сина свого Кирила, Наталія Дем'янівна, ймовірно віддала в науку до того ж дяка з Чемер, з легкої руки якого так повезло Олексієві Григоровичу. […] І хоч Кирило Григорович любив згадувати в майбутньому про ті часи, коли він ходи за волами, покрикуючи: «цоп,

[42] A. A. Wasilczikow, *op. cit*., s. 12.
[43] *Ibid.,* s. 8.
[44] D. G. Bajron, *Don Żuan,* pier. z angl. S. Gołowaniwśkogo, Charkiw: Folio, 2004, s. 283.
[45] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 161.
[46] A. A.Wasilczikow, *op. cit*., s. 23.
[47] *Ibid.,* s. 25.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

цоп», однак дитинство його проходило в зовсім інших умовах, ніж дитинство брата. Уже в Лемешах він отримав початкову освіту. Неможливо допустити, щоби два роки пізніших мандрів могли б дотого змінити юного пастуха, якщо би грунт не був підготовлений […]”[48].

У розповідях про поїздку Єлізавєти до Києва відображені народні уявлення та перекази, спроби посполитих пояснити приїзд цариці до Києва та інших дрібніших містечок України. Цей приїзд був результатом дуже довгої політичної боротьби української еліти (при підтримці Розумовських) за збереження української автономії в межах імперії, за вплив „української партії” при царському дворі. Саломея озвучує версію (яка, очевидно, побутувала в масовій свідомості) про те, що ця поїздка була пов’язана із хворобою престолонаслідника – майбутнього Пєтра III. Після ревних молитов Єлізавєті з’явився у ві сні апостол Андрій і наказав вирушити в Київ на прощу. Ця легенда тісно переплітається із переказом про початок побудови церкви Андрія Первозванного у Києві, де Єлізавєта „задумала руками своїми закласти підмурівок церкви” і „чотири камені своїми руками поклала”[49].

Таким чином, Саломея Пільштин-Русєцька у своїх мемуарах залишила цікаві й важливі деталі сприйняття образу братів Розумовських у суспільній думці як Російської імперії, так і в Гетьманщині-Україні. Підтвердженням багатьох із цих деталей є велика багатотомна праця, яку більш ніж за сто років після неї видав російською та французькою мовами один із нащадків роду Розумовських – Алєксандр Васільчіков. Він писав, що розповіді про рід Розумовських, який був на політичній арені Російської імперії від правління Єлізавєти I до Ніколая I (Палкіна) „набули ознак якоїсь легенди. Взагалі все, що стосується роду Розумовських, їх неймовірний успіх, величезне багатство, яке вони так швидко здобули й яке майже настільки ж швидко розпорошилося на дрібні крихти, їх гостинність, щедрість і достойність […] – усе це несе на собі печать чогось казкового„. Розумовські „залишилися в народній пам’яті улюбленими вельможами минулого (XVIII-го – І. Н.) століття”[50].

Дуже часто свої історії Саломея Пільштин і сама представляє як поголоски та перекази, окреслюючи це словами „Я чула”. Подібним чином вона розповідає й про закладини Маріїнського палацу в Києві: „Я чула, що граф Розумовський хоче стати ченцем у тій церкві, бо одночасно наказала її царська милість багатий монастир і палац неподалік поставити, коло Печерська, і сад чудовий для себе…”[51].

Плітки та слухи, перекази, якими повнилася українська земля про гетьманів Івана Мазепу та Кирила Розумовського, його брата Олексія, перекази про кон-

[48] *Ibid.,* s. 8.
[49] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 163.
[50] A. A.Wasilczikow, *op. cit*., s. VIII.
[51] S. Pilsztynowa, *op. cit*., s. 164.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

тексти історичних подій, своєрідні домисли та різноманітні інтерпретації тих чи інших мікроподій стають у *Авантурах майго жыцця* Саломеї Пільштин-Русєцької надзвичайно цікавим проявом історії повсякденности, проявом голосів з минулого, історій про реальних історичних осіб – у сприйнятті різних прошарків суспільства. Твір Саломеї дозволяє почути в історичній перспективі те, чого не зберегли офіційні історичні джерела. Таким чином, плітки, пересуди, слухи, поголоски та перекази XVIII століття дозволяють побачити паноптичну панораму суспільства того періоду.

Bibliografia

Byron George Gordon, *Don Żuan*, перекł. z angl. Sawa Hołowaniwśkyj, Charkiw: Folio, 2004.

Borszczak Ilko, *Mazepa. Orłyk. Wojnarowśkyj: Istoryczni ese*, Lwiw: Czerwona Kałyna, 1991.

Chalebśkyj Pawło, *Ukraina – ziemla kozakiw*, Kyjew: Jarosławiw wał, 2009.

Charłampowicz Kostiantyn Wasylowicz, *Małorossijskoje wlijanije na wielikorusskuju cerkownuju żyzń,* t. 1, Kazań 1914.

Doncow Dmytro Iwanowycz, *Het'man Mazepa w zachidnojewropejśkij literaturi,* „Słowo i Czas" 1994, 4–5, s. 79–86.

de Rulhière Claude Carloman, *Istorija i aniekdoty rewolucyji w Rossii w 1762 g*., [w:] Aleksandr Mielnikow, *Piotr III*, Moskwa: Mołodaja Gwardija, 2002, s. 451–499.

Kuchowicz Zbigniew, *Pierwsza lekarka polska – Regina Salomea Rusiecka*, [w:] *Idem*, *Wizerunki niepospolitych niewiast staropolskich XVI –XVIII wieku*, Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1972, s. 298–319

Maślanka Julian, *Postać Mazepy w literaturze i sztuce europejskiej*, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze" 1993, 1–2, s. 41–49.

Nabytowycz Ihor, *Istoryczna proza jak predtecza proektu „istoriji powsiakdennosti" ta „istoriji mientalnostej"*: *literatura ta istorija w poszukach cywilizacijnych ełemientiw buttia*, „Wisnik Lwiwśkoho uniwersitetu". Serija fiłołohiczna 2014, 60/1, s. 192–199.

Pasek Jan Chrystozom, *Pamiętniki*, Warszawa: Iskry, 2009.

Pilsztynowa Sałamieja, *Awantury majho życcia*, pierakł. Mikoła Chaustowicz, Minsk: Mastackaja litaratura, 1993.

Putro Oleksij, *Het'man Kyryło Rozumowśkyj ta joho doba* (*z istoriji ukraińskoho derżawotworennia XVIII st*.): [u 2-ch cz.], cz. 1, DAKKKiM, Kyjiw 2008.

Razumovsky Maria, *Razumowscy. Rodzina na carskim dworze* (*1730–1815*), przekład z niem. Sławomir Błaut, Warszawa: Noir Sur Blank, 2005.

Roczniak Władysław, *Power in Powerlessness: The Strange Journey and Career of Regina Salomea Pilsztynow*a, „The Polish Review", 53/1, s. 25–51.

Wasilczikow Aleksand, *Siemiejstwo Razumowskich*, t. 1, Sankt-Pieterburg: Tipografia Stasiulewicza, 1880.

Pobrane z czasopisma Studia Bia?orutenistyczne **http://bialorutenistyka.umcs.pl**
Data: 26/11/2026 06:09:17

Streszczenie

Wspomnienia Salomei Pichelstein-Rusieckiej *Echo na świat podane procederu podróży i życia mego awantur… Pamiętnik* są bardzo interesującym źródłem nie tylko faktów historycznych, ale także ich recepcji w różnych warstwach społecznych. W *Pamiętniku* znalazły odzwierciedlenie liczne stereotypy, plotki o działaczach politycznych i religijnych tych krajów, które autorka odwiedziła, w tym także Ukrainy. Salomea Pilsztyn-Rusiecka opowiada o hetmanach ukraińskich Iwanie Mazepe i Kyryle Rozumowskim (Cyrylu Razumowskim) oraz jego bracie Aleksym, który był faworytem carycy Elżbiety I. Dzięki *Pamiętnikom* Salomei Pichelstein-Rusieckiej dowiadujemy się o faktach, których często nie odnajdujemy w oficjalnych źródłach historycznych. Opisane przez autorkę legendy, plotki, pogłoski i inne informacje nieoficjalne pozwalają odtworzyć panoramę życia społecznego w XVIII wieku.

Słowa kluczowe: wspomnienia, plotki, legendy, Salomea Pilsztyn-Rusiecka, Iwan Mazepa, Kyryło Rozumowski, historia życia codziennego

Резюме

Мемуари Саломеї Пільштин-Русєцької *Пригоди мого життя* є надзвичайно цікавим джерелом не історичних фактів як таких, а їх рецепції у різних верствах суспільства. У її записах відображено функціонування стереотипів, поголосок та пліток щодо відомих політичних, релігійних діячів тих країн, які вона відвідувала, зокрема й України. Вона розповідає про гетьманів Івана Мазепу та Кирила Розумовського, його брата Олексія – потаємного чоловіка російської імператриці Єлізавети І. Твір Саломеї дозволяє почути в історичній перспективі те, чого не зберегли офіційні історичні джерела. Таким чином, плітки, пересуди, слухи, поголоски та перекази XVIII століття дозволяють побачити панoптичну панораму суспільства того періоду.

Ключові слова: мемуари, плітки, перекази, Саломея Пільштин-Русєцька, Іван Мазепа, Кирило Розумовський, історія повсякденности

Summary

Memoirs of Salomea Pichelstein-Rusetska *Adventures of My Life* is very interesting source of not just historical facts as such, but their reception in various segments of society. In her records there is a reflection of functioning of stereotypes, rumors and gossip about prominent political and religious leaders of the countries she visited, including Ukraine. She told the story of Ivan Mazepa and Kyrylo Rozumovskyi, his brother Oleksiy – the secret husband of Empress of Russian Empire Elizabeth I. The work of Salomea allows us to hear in the historical perspective what official historical sources did not keep records of. Thus, gossip, rumors, prejudices and legends of XVIII century let us see a panoptical panorama of society of that period.

Key words: memoirs, rumors, legends, Salomea Pichelstein-Rusetska, Ivan Mazepa, Kyrylo Rozumovskyi, everyday life history